

دانشکده زبان و ادبیات فارسی

گروه زبان‌شناسی، آموزش زبان فارسی به غیرفارسی‌زبانان و فرهنگ و زبان‌های باستانی

عنوان:

تحلیل شناختی انتخاب همکرد در افعال مرکب فارسی

پایان‌نامه کارشناسی ارشد

آموزش زبان فارسی به غیرفارسی‌زبانان

استاد راهنما: دکتر محمد دبیر مقدم

استاد مشاور: دکتر گلناز مدرسی قوامی

نگارش: سپیده سیاوشی

شهریور ۱۳۹۲

تَعَالَى

فرم گردآوری اطلاعات پایان نامه‌ها

کتابخانه مرکزی دانشگاه علامه طباطبائی

عنوان: تحلیل شناختی انتخاب همکرد در افعال مرکب فارسی		
نویسنده / محقق: سپیده سیاوشی		
استاد راهنما: دکتر محمد دبیرمقدم		
استاد مشاور: دکتر گلناز مدرسی قوامی		
کتابنامه: دارد	واژه‌نامه: ندارد	
نوع پایان نامه: بنیادی	توسعه‌ای	کاربردی
مقطع تحصیلی: کارشناسی ارشد	سال تحصیلی: ۱۳۹۱-۱۳۹۲	
محل تحصیل: تهران	نام دانشگاه: علامه طباطبائی	
دانشکده: زبان و ادبیات فارسی		
گروه آموزشی: زبان‌شناسی همگانی، آموزش زبان فارسی به غیر فارسی‌زبانان و فرهنگ و زبان‌های باستانی		
تعداد صفحات: ۱۶۲ صفحه		
کلید واژه‌ها به زبان فارسی: همکرد، فعل سبک، زبان‌شناسی شناختی، فعل مرکب، جزایر معنایی، مقوله‌بندی		
کلید واژه‌ها به زبان انگلیسی: <i>Light verb, cognitive linguistics, compound verb, notional island, categorization</i>		
چکیده		
الف. موضوع و طرح مسئله (اهمیت موضوع و هدف):		

زبان‌شناسی شناختی رویکردی جدید در مطالعه و بررسی زبان است که به بررسی رابطه‌ی میان زبان انسان، ذهن و تجارب اجتماعی و فیزیکی او می‌پردازد. به عبارت دیگر، در زبان‌شناسی شناختی تلاش می‌شود تا مطالعه‌ی زبان بر اساس تجربیات انسان از جهان، نحوه‌ی درک و شیوه مفهومی‌سازی باشد.

فعل مرکب فارسی موضوعی است که مورد مطالعه زبان‌شناسان و پژوهشگران بسیاری قرار گرفته و مطالعات بسیاری در زمینه‌های مختلف در مورد آن صورت گرفته‌است. همچنین پژوهش‌های زیادی پیرامون آموزش فعل مرکب فارسی به غیرفارسی‌زبانان انجام گرفته‌است. با توجه به رویکرد زبان‌شناسی شناختی، همکردهای انتخابی گویشوران برای افعال مرکب جدید می‌تواند بر اساس شناخت ذهنی آن‌ها از پدیده‌ها باشد. در این رساله افعال مرکبی که در کاربرد اینترنت و شبکه‌های مجازی میان فارسی‌زبانان نسبتاً رایج بوده و در واژه‌نامه‌ها مدخل نشده‌اند ثبت شده و مورد بررسی قرار گرفته‌اند. این افعال و انتخاب همکرد برای آن‌ها با توجه به معنی و کاربردشان تا کنون در پژوهشی مورد بررسی نبوده‌است. بررسی صورت گرفته در این رساله با توجه به جزیره‌های معنایی هر همکرد بر اساس زبان‌شناسی شناختی انجام گرفته است. بخش دیگری از این رساله به بیان فعل مرکب و انتخاب همکرد برای آن توسط فارسی‌آموزان می‌پردازد و نتایج آن با توجه به رویکرد زبان‌شناسی شناختی و مقوله‌بندی بررسی می‌شود.

ب. مبانی نظری شامل مرور مختصری از منابع، چارچوب نظری، پرسش‌ها و فرضیه‌ها:

این پژوهش در چارچوب زبان‌شناسی شناختی، معناشناسی شناختی و زبانی در زبان به تحلیل شناختی انتخاب همکرد در افعال مرکب فارسی پرداخته و پرسش‌های زیر را مورد بررسی قرار داده است:

۱. همکردهای انتخابی و بداهه گویشوران فارسی برای اشاره به پدیده‌ها و مفاهیم جدید چه هستند؟

۲. تاثیر پدیده‌های شناخته شده در دسته‌بندی پدیده‌ها و انتخاب همکرد چیست؟

۳. چه ارتباطی از لحاظ شناختی (معنایی و دستوری) میان انتخاب همکرد برای مفاهیم جدید و همکردهای افعال مرکب دیگر وجود دارد؟

فرضیه‌های مورد بررسی عبارتند از:

۱. همکردهای انتخابی فارسی زبانان برای پدیده‌ها و مفاهیم جدید در قالب فعلی مشابه یکدیگر است.

۲. گویشوران بر اساس شناختی ذهنی برای مفاهیم جدید به صورت فعلی همکرد انتخاب می‌کنند.

۳. شناخت ذهنی گویشوران از پدیده‌های قدیمی در انتخاب همکرد برای افعال مرکب جدید موثر است.

پ. روش تحقیق (تعریف مفاهیم، روش تحقیق، جامعه مورد تحقیق، نمونه‌گیری، ابزار اندازه‌گیری، نحوه اجرای آن، شیوه گردآوری و تجزیه و تحلیل داده‌ها):

در پژوهش حاضر برای بررسی افعال مرکب و همکردهای انتخابی گویشوران از سه روش استفاده می‌شود. نخست جمع‌آوری افعال به‌کاررفته در یک حوزه‌ی خاص (استفاده از رایانه، اینترنت و شبکه‌های اجتماعی مجازی) از طریق مصاحبه، دوم استفاده از تصاویر که در هر یک عملی نشان داده می‌شود و از آزمودنی‌ها که در دو دسته فارسی‌زبان و فارسی‌آموز هستند خواسته می‌شود که عمل هر تصویر را بیان کنند. روش سوم استفاده از فیلم‌های کوتاه چند دقیقه‌ای است که در هر یک کاربری یک دستگاه یا ابزار تخصصی دیده می‌شود. افعال ثبت‌شده از این سه روش فوق با توجه به جزایر معنایی تعریف شده برای همکردهای رایج مورد بررسی و تحلیل قرار می‌گیرند.

ت. یافته‌های تحقیق:

پذیرفته‌شدن یک همکرد خاص برای بیان فعلی مرکب، با توجه به حوزه‌های معنایی هر همکرد، تصادفی و یا تقلیدی نیست، همچنین انتخاب همکرد برای بیان مفاهیم جدید و یا نسبتاً جدید بر اساس شناخت ذهنی گویشوران از پدیده‌هاست. به این صورت که فارسی‌زبانان با توجه به شناخت و کاربردی که برای هر همکرد در ذهن دارند مفاهیم فعلی جدید را بیان می‌کنند. انتخاب همکرد توسط فارسی‌آموزان نیز بر اساس آموزش‌هایی که در فارسی دیده‌اند بوده و در جایی که آموزشی ندیده‌اند با توجه به زبان اول خود برای افعال مرکب همکرد فارسی برمی‌گزینند. به طور کلی شناخت ذهنی افراد بر انتخاب همکرد برای افعال مرکب جدید فارسی تاثیرگذار است. شناخت ذهنی گویشوران نه تنها در انتخاب همکرد که در انتخاب فعل برای اشاره به مفهومی جدید موثر است.

ث. نتیجه‌گیری و پیشنهادات:

پژوهش‌های شناختی صورت گرفته در مورد زبان فارسی محدود هستند. فعل مرکب فارسی و افعال سبک مجالی برای مطالعات شناختی هستند. در رساله حاضر که اولین پژوهش در مورد افعال مرکب جدید در فارسی از منظر شناختی است از افعال نسبتاً رایج میان فارسی‌زبانان برای بررسی همکرد و از تصاویر و فیلم‌های آماده برای انتخاب فعل سبک استفاده شده‌است. در پژوهش‌های آتی و در فرصت‌های بیشتر می‌توان برای بررسی کاربرد همکردی خاص اقدام به تولید عکس و تصاویر متحرک نمود. در ادامه پیشنهادهایی برای پژوهش‌های بعدی ارائه می‌گردد. موضوعات زیر از جمله مباحثی هستند که می‌توان مورد مطالعه قرار داد:

-در رساله حاضر تنها با در دست داشتن پیکره‌ای محدود، فعل «گذاشتن» به عنوان فعل سبک مورد بررسی قرار گرفته است. در پژوهش‌های آتی می‌توان به درک فضاهای معنایی همکرد «گذاشتن» به طور مفصل پرداخت.

-در بخشی از پژوهش حاضر خطاهای فارسی‌آموزان در انتخاب همکرد برای تصاویری که عملی را نشان می‌دادند مورد بررسی قرار گرفت. در پژوهش‌های آتی می‌توان خطاهای فارسی‌آموزان را در انتخاب همکرد با توجه به زبان مبدأ آنان مورد تحلیل قرار داد.

-بررسی شفافیت معنایی افعال مرکب در آموزش افعال مرکب به غیرفارسی‌زبانان از دیگر موضوعاتی است که می‌توان مورد بررسی قرار داد.

-ترسیم فضاهای معنایی افعال سبک برای آموزش به غیرفارسی‌زبانان و چگونگی کارکرد آن از دیگر مواردی است که می‌تواند موضوع پژوهشی دیگر باشد.

صحت اطلاعات مندرج در این فرم بر اساس محتوای پایان‌نامه و ضوابط مندرج در فرم را گواهی می‌نمایم.

استاد راهنما: دکتر محمد دبیرمقدم

رئیس کتابخانه

سمت علمی: استاد

محل امضا:

محل امضا:

سپاسگزاری

فعل مرکب فارسی و پژوهش‌های مربوط به آن همواره با نام استاد عزیز و بزرگوار **جناب آقای دکتر دبیرمقدم** همراه بوده است. از ایشان سپاس گزارم که در جریان این پژوهش استاد و راهنمای من بوده‌اند.

از استاد مهربان **سرکار خانم دکتر مدرسی قوامی** به پاس راهنمایی‌ها و همراهی‌های بی دریغشان سپاس گزارم.

سپاس گزارم از استاد عزیز **سرکار خانم دکتر شقاقی** که داوری این پژوهش را پذیرفتند و با دقت نظر مرا در تدوین نهایی آن یاری نمودند.

از خانم دکتر شکیلا شایان، استاد موسسه تحقیقات شناختی مکس پلانک، متشکرم که در شکل‌گیری اندیشه‌ی ابتدایی پژوهش مرا راهنمایی کردند. همچنین از خانم دکتر نیلوفر فامیلی استاد دانشگاه کیزراسلاوترن (*university of Kaiserslautern*) به خاطر منابعی که در اختیار من قرار دادند سپاس‌گزارم.

از خواهر عزیزم سارا ممنونم که در تمام مراحل درس و پژوهش راهنمای من بود و به من دلگرمی می‌داد و تشکر می‌کنم از سیامک سهرابی عزیز که در تدوین نهایی پایان نامه به من کمک بسیار کرد.

متشکرم از تمامی استادان گرانقدر و تمام کسانی که در جریان تحصیل و پژوهش راهنمای من بودند و از حمایت‌های آنان دلگرم شدم.

چکیده

بسیاری از مفاهیم در فارسی توسط فعل مرکب بیان می‌شوند. افعال مرکب فارسی از تعداد نسبتاً محدودی فعل سبک یا همکرد به همراه تعداد بی شماری جزءغیرفعلی ساخته می‌شود. به این صورت که یک فعل سبک مانند «کردن» یا «زدن» می‌تواند با همراه شدن با تعداد بسیاری اسم یا صفت مفاهیم بسیاری را در قالب فعل مرکب پوشش دهد. فارسی‌زبانان بدون آنکه تمام افعال مرکب را در دایره واژگان خود حفظ کنند قادر به درک و تولید آنها هستند. این موضوع با توجه به زایایی و معناشناسی غیرترکیبی - که معنای یک ترکیب را جدا از معنای اجزای آن می‌داند - قابل توجیه است.

فعل مرکب متشکل از یک جزءغیرفعلی و یک همکرد است. بر اساس پژوهش‌های پیشین ادعا شده است که فارسی‌زبانان معنی اصلی هر همکرد را معمولاً معنای سنگین آن تلقی می‌کنند. با در نظر گرفتن افعال مرکب ساخته شده با هر همکرد و بر اساس شباهت‌های میان هر دسته از این افعال جزایر معنایی هر همکرد قابل بررسی است.

در این پژوهش نشان داده می‌شود که فارسی‌زبانان چگونه با تکیه بر جزایر معنایی هر همکرد که در ذهن دارند قادر به تولید و درک افعال مرکب جدید هستند. به عبارتی دیگر شناخت ذهنی گویشوران پدیده‌های جدید را بر اساس پدیده‌های موجود در زبان دسته‌بندی می‌نماید و نظام تفکر آنان در زبان نمود پیدا می‌کند.

در بیان پدیده‌های نسبتاً جدیدی همچون استفاده از رایانه و اینترنت افعال مرکب بسیاری میان فارسی‌زبانان رایج و پذیرفته شده است، افعالی همچون «ایمیل کردن [email]»، «مسیج زدن [message]»، «ارور دادن [error]» و امثال آن. در این پژوهش می‌بینیم که انتخاب همکردهای فارسی برای بیان این مفاهیم طبق چه الگوی ذهنی‌ای صورت گرفته است.

مقوله‌بندی موضوع دیگری در علوم شناختی است که بخشی از پژوهش حاضر به آن اختصاص دارد. انتخاب همکرد بر اساس تشابه مفهومی و یا ظاهری نیز می‌تواند در نتیجه مقوله‌بندی ذهنی گویشوران باشد، به این صورت که انتخاب همکرد برای بیان یک مفهوم تحت‌الشعاع مفاهیم مشابه قرار می‌گیرد.

واژه‌های کلیدی: همکرد، فعل سبک، زبان‌شناسی شناختی، فعل مرکب، جزایر معنایی، مقوله‌بندی.

فهرست مطالب

فصل ۱: کلیات پژوهش.....	۱
۱-۱ مقدمه.....	۲
۲-۱ بیان مسئله و موضوع مورد بررسی.....	۲
۳-۱ اهمیت و ضرورت انجام پژوهش.....	۴
۴-۱ سوال‌های پژوهش.....	۴
۵-۱ فرضیه‌های پژوهش.....	۵
۶-۱ اهداف پژوهش.....	۵
۷-۱ روش پژوهش.....	۵
۸-۱ مفاهیم.....	۶
۹-۱ ساختار پژوهش.....	۷
فصل ۲: پژوهش‌های پیشین.....	۸
۲-۱ فعل مرکب فارسی در پژوهش‌های زبان‌شناسی.....	۹
۲-۲ جهان‌پناه تهرانی (۱۳۶۳).....	۱۰
۳-۲ دبیرمقدم (۱۳۷۴).....	۱۱
۴-۲ رسام (۱۳۷۵).....	۱۲
۵-۲ کریمی (۱۹۹۷).....	۱۳
۶-۲ کریمی دوستان (۱۹۹۷).....	۱۴
۷-۲ فولی، هارلی و کریمی (۲۰۰۵).....	۱۵
۸-۲ فامیلی (۲۰۰۶).....	۱۶
۹-۲ غروی قوچانی (۲۰۱۰).....	۱۷
۱۰-۲ شعبانی جدیدی (۲۰۱۲).....	۱۸
فصل ۳: بنیان‌های نظری.....	۲۰
۱-۳ مقدمه.....	۲۱
۲-۳ شناخت.....	۲۱
۳-۳ زبان‌شناسی شناختی.....	۲۳

۲۶	معناشناختی شناختی	۴-۳
۳۰	زایایی	۵-۳
۳۴	همکرد در زبان فارسی	۶-۳
۳۵	افعال سبک در مقایسه با افعال سنگین	۱-۶-۳
۳۸	افعال سبک در برابر افعال کمکی	۲-۶-۳
۴۱	افعال سبک در برابر افعال سببی	۳-۶-۳
۴۵	نمود و فعل سبک	۴-۶-۳
۵۴	جزیره‌های معنایی افعال سبک	۷-۳
۵۶	فعل سبک «زدن»	۱-۷-۳
۷۵	فعل سبک «خوردن»	۲-۷-۳
۸۳	فعل سبک «دادن»	۳-۷-۳
۱۰۱	فعل سبک «کردن»	۴-۷-۳
۱۰۸	فصل ۴: تحلیل داده‌ها	
۱۰۹	مقدمه:	۱-۴
۱۱۰	بخش اول: همکرد در افعال مرکب جدید	۲-۴
۱۱۰	روش گردآوری داده‌ها	۱-۲-۴
۱۱۱	همکردهای موجود در پیکره:	۲-۲-۴
۱۱۵	افعال مرکب به کار رفته با همکرد «کردن»	۳-۲-۴
۱۱۹	افعال مرکب به کار رفته با همکرد «دادن»	۴-۲-۴
۱۲۲	افعال به کار رفته با همکرد «زدن»	۵-۲-۴
۱۲۶	افعال به کار رفته با همکرد «خوردن»	۶-۲-۴
۱۲۷	افعال به کار رفته با همکرد «گذاشتن»	۷-۲-۴
۱۲۹	افعال به کار رفته با همکرد «شدن»	۸-۲-۴
۱۳۲	افعال به کار رفته با همکرد «گرفتن»	۹-۲-۴
۱۳۶	بخش دوم: انتخاب همکرد	۳-۴
۱۳۶	روش گردآوری داده‌ها	۱-۳-۴
۱۳۷	آزمون اول	۲-۳-۴

۱۴۳	.....	۳-۳-۴ آزمون دوم
۱۴۳	.....	الف) فارسی زبانان
۱۴۵	.....	ب) فارسی آموزان غیرفارسی زبان
۱۴۸	.....	۴-۴ بخش سوم: بیان افعال برای مفاهیم جدید
۱۴۸	.....	۱-۴-۴ روش گردآوری داده‌ها
۱۴۹	.....	۲-۴-۴ تحلیل داده‌ها
۱۵۰	.....	فصل ۵: خلاصه و نتیجه‌گیری
۱۵۱	.....	۱-۵ مقدمه
۱۵۲	.....	۲-۵ بررسی فرضیه‌ها
۱۵۲	.....	۱-۲-۵ فرضیه اول
۱۵۲	.....	۲-۲-۵ فرضیه دوم
۱۵۳	.....	۳-۲-۵ فرضیه سوم
۱۵۳	.....	۳-۵ پیشنهاداتی برای مطالعات آینده
۱۵۵	.....	کتابنامه
۱۵۵	.....	الف) فارسی
۱۵۶	.....	ب) غیرفارسی

پیوست

فهرست جدول‌ها

- جدول ۱-۲ تقسیم‌بندی افعال سبک از نظر کریمی دوستان ۱۴
- جدول ۲-۲ دسته‌بندی افعال سبک از نظر غروی قوچانی ۱۷
- جدول ۱-۳ افعال سبک به تفکیک پویایی و ایستایی ۵۱
- جدول ۱-۴ فراوانی و درصد فراوانی انواع افعال به کار رفته در پیکره، به تفکیک دفعات تکرار ۱۱۱
- جدول ۲-۴ فراوانی و درصد فراوانی انواع افعالی که توسط بیش از یک نفر در پیکره به کار رفته‌اند ۱۱۲
- جدول ۳-۴ فهرست افعالی که توسط بیش از یک نفر در پیکره به کار رفته‌اند ۱۱۳
- جدول ۴-۴ فهرست افعال به کار رفته با همکرد «کردن» ۱۱۶
- جدول ۵-۴ فهرست افعال به کار رفته با همکرد «دادن» ۱۱۹
- جدول ۶-۴ فهرست افعال به کار رفته با همکرد «زدن» ۱۲۳
- جدول ۷-۴ فهرست افعال به کار رفته با همکرد «خوردن» ۱۲۶
- جدول ۸-۴ فهرست افعال به کار رفته با همکرد «گذاشتن» ۱۲۷
- جدول ۹-۴ فهرست افعال به کار رفته با همکرد «شدن» ۱۳۰
- جدول ۱۰-۴ فهرست افعال به کار رفته با همکرد «شدن» ۱۳۳
- جدول ۱۱-۴ - افعال انتخابی برای شرح تصویر ۱ به تفکیک آزمودنی‌های فارسی‌زبان و غیرفارسی‌زبان ۱۳۷
- جدول ۱۲-۴ - افعال انتخابی برای شرح تصویر ۲ به تفکیک آزمودنی‌های فارسی‌زبان و غیرفارسی‌زبان ۱۳۸
- جدول ۱۳-۴ - افعال انتخابی برای شرح تصویر ۳ به تفکیک آزمودنی‌های فارسی‌زبان و غیرفارسی‌زبان ۱۳۸
- جدول ۱۴-۴ - افعال انتخابی برای شرح تصویر ۴ به تفکیک آزمودنی‌های فارسی‌زبان و غیرفارسی‌زبان ۱۳۹
- جدول ۱۵-۴ - افعال انتخابی برای شرح تصویر ۵ به تفکیک آزمودنی‌های فارسی‌زبان و غیرفارسی‌زبان ۱۳۹
- جدول ۱۶-۴ - افعال انتخابی برای شرح تصویر ۶ به تفکیک آزمودنی‌های فارسی‌زبان و غیرفارسی‌زبان ۱۴۰
- جدول ۱۷-۴ - افعال انتخابی برای شرح تصویر ۷ به تفکیک آزمودنی‌های فارسی‌زبان و غیرفارسی‌زبان ۱۴۰
- جدول ۱۸-۴ - افعال انتخابی برای شرح تصویر ۸ به تفکیک آزمودنی‌های فارسی‌زبان و غیرفارسی‌زبان ۱۴۰
- جدول ۱۹-۴ - افعال انتخابی برای شرح تصاویر توسط آزمودنی‌های فارسی‌زبان به تفکیک همکرد ۱۴۱
- جدول ۲۰-۴ - افعال انتخابی برای شرح تصاویر توسط آزمودنی‌های غیرفارسی‌زبان به تفکیک همکرد ۱۴۲
- جدول ۲۱-۴ - انتخاب فعل مرکب برای بیان افعال توسط فارسی‌زبانان با دراختیارداشتن همکردها ۱۴۴
- جدول ۲۲-۴ - افعال انتخابی برای بیان تصاویر توسط غیرفارسی‌زبانان با در اختیارداشتن همکردها ۱۴۷

فهرست شکل‌ها

- شکل ۱-۳ ساخت مفهومی واژگانی و ساخت رویدادی افعال سبک ایستا و پویا ۵۱
- شکل ۲-۳ معانی منشعب شده از همکرد «زدن» ۵۷
- شکل ۳-۳ زدن؛ موثر (اثرگذار) ۵۹
- شکل ۴-۳ زدن؛ حرکت خودکار ۶۵
- شکل ۵-۳ زدن؛ انتشار ۶۷
- شکل ۶-۳ زدن؛ کنش سریع ۷۱
- شکل ۷-۳ زدن؛ نفوذ و انتقال ۷۲
- شکل ۸-۳ زدن؛ سرقت ۷۴
- شکل ۹-۳ خوردن ۷۶
- شکل ۱۰-۳ خوردن؛ متأثر ۷۷
- شکل ۱۱-۳ خوردن؛ رنج ۸۱
- شکل ۱۲-۳ خوردن؛ غضب ۸۲
- شکل ۱۳-۳ خوردن؛ متحرک ۸۲
- شکل ۱۴-۳ دادن ۸۴
- شکل ۱۵-۳ دادن؛ عرضه ۸۵
- شکل ۱۶-۳ دادن؛ رها کردن ۹۱
- شکل ۱۷-۳ دادن؛ اعمال ۹۳
- شکل ۱۸-۳ دادن؛ هدایت کردن ۹۸
- شکل ۱۹-۳ دادن؛ تولید ۹۹
- شکل ۲۰-۳ تقسیم بندی اولیه فعل سبک «کردن» ۱۰۳
- شکل ۲۱-۳ کردن؛ دیگر محور ۱۰۴
- شکل ۲۲-۳ کردن؛ خود محور ۱۰۶

فصل ۱: کلیات پژوهش

۱-۱ مقدمه

در این فصل که به کلیات اختصاص دارد ابتدا مسئله و موضوع مورد بررسی در رساله بیان می‌شود و در ادامه ضرورت و اهمیت انجام پژوهش عنوان می‌گردد. سپس سوال‌ها و فرضیه‌های پژوهش مطرح می‌شود و در نهایت، روش انجام پژوهش و برخی مشکلات به اختصار مورد اشاره قرار می‌گیرد.

۲-۱ بیان مسئله و موضوع مورد بررسی

در زبان فارسی هرگاه بخواهیم مفهوم تازه‌ای را در قالب فعل بیان کنیم دو روش در اختیار داریم: یکی ساختن فعل تبدیلی (مانند چرخیدن)؛ دیگری ساختن فعل مرکب (مانند آباد کردن) (طباطبایی، ۱۳۸۱).

اشتقاق صفر یکی از فرایندهای واژه سازی است. اما با این وجود در فارسی ساخت فعل جدید از اسم یا صفت بسیار کم است. تعداد افعال بسیط فارسی که در سطوح مختلف زبان به کار می‌روند حداکثر به ۳۰۰ می‌رسد و تعداد افعال متداول تبدیلی حداکثر ۶۰ است. در فارسی برای پدیده های جدید بیشتر از فعل مرکب کمک گرفته می‌شود.

طبق توصیف ناتل خانلری افعال مرکب افعالی هستند که از دو کلمه‌ی مستقل ترکیب یافته‌اند. کلمه اول اسم یا صفت است و تغییر نمی‌پذیرد، یعنی صرف نمی‌شود. کلمه دوم فعلی است که صرف می‌شود و آن را هم‌کرد می‌خوانند.

از میان افعال بسیطی که در ساختمان فعل مرکب به کار می‌روند فعل «کردن» بیشترین بسامد را دارد. از میان ۳۰۰۰ فعل مرکب، ۱۰۵۶ فعل با «کردن» ساخته شده است؛ و پس از آن فعل‌های «شدن» و «دادن» و «زدن» بسامد بیشتری دارند. چندین فعل دیگر نیز در ساختن فعل مرکب به کار می‌روند مانند: آمدن، بردن، خوردن، داشتن، دیدن، رفتن، ساختن، یافتن (رستم پور، ۱۳۵۹).

همکردهای انتخابی گویشوران فارسی برای ساختن افعال مرکب جدید می‌تواند براساس گرتنه و ترجمه‌ی لفظ به لفظ باشد. اما گاهی این افعال کاملاً در فارسی ساخته می‌شوند. ساخت افعال جدید و انتخاب هم‌کرد برای این افعال در چارچوب زبان‌شناسی شناختی قابل بررسی است.

زبان‌شناسی شناختی^۱ رویکردی جدید در مطالعه و بررسی زبان است که به بررسی رابطه‌ی میان زبان انسان، ذهن و تجارب اجتماعی و فیزیکی او می‌پردازد. به عبارت دیگر، در زبان‌شناسی شناختی تلاش می‌شود تا مطالعه‌ی زبان بر اساس تجربیات انسان از جهان، نحوه‌ی درک و شیوه مفهومی‌سازی باشد.

با توجه به رویکرد زبان‌شناسی شناختی، همکرده‌های انتخابی گویشوران برای افعال مرکب جدید می‌تواند بر اساس شناخت ذهنی آن‌ها از پدیده‌ها باشد. بر اساس نسبیت زبانی -تأثیر متقابل تفکر و زبان بر یکدیگر- پدیده‌ها در ذهن براساس شباهت‌ها دسته‌بندی می‌شوند. در نظر گرفتن همکردهایی که فارسی‌زبانان برای افعال مرکب انتخاب می‌کنند یکی از راه‌هایی است که از آن طریق می‌توان به شناخت ذهنی آن‌ها از مفاهیم و نحوه‌ی مقوله‌بندی آن‌ها در ذهن پی‌برد.

مسلم و قطعی است که انتخاب این همکردها اتفاقی و تصادفی نبوده و واحد بودن آن‌ها میان گویشوران نشان می‌دهد که شناخت و درکی یکسان از پدیده‌ها برای آن‌ها وجود دارد.

در این رساله افعال مرکبی که در کاربرد اینترنت و شبکه‌های مجازی میان فارسی‌زبانان نسبتاً رایج بوده و در واژه‌نامه‌ها مدخل نشده‌اند ثبت شده و مورد بررسی قرار گرفته‌اند. این افعال و انتخاب همکرد برای آن‌ها با توجه به معنی و کاربردشان تا کنون در پژوهشی مورد بررسی نبوده‌است. بررسی صورت گرفته در این رساله با توجه به جزیره‌های معنایی هر همکرد بر اساس زبان‌شناسی شناختی انجام گرفته است.

فعل مرکب فارسی موضوعی است که مورد مطالعه زبان‌شناسان و پژوهشگران بسیاری قرار گرفته و مطالعات بسیاری در زمینه‌های مختلف در مورد آن صورت گرفته‌است. همچنین پژوهش‌های زیادی پیرامون آموزش فعل مرکب فارسی به غیرفارسی‌زبانان انجام گرفته‌است. بخشی از این رساله به بیان فعل مرکب و انتخاب همکرد برای آن توسط فارسی‌آموزان می‌پردازد و نتایج آن با توجه به رویکرد زبان‌شناسی شناختی و مقوله‌بندی بررسی می‌شود. در بخش دیگر پژوهش بیان افعال مرکب برای مفاهیم نسبتاً جدید و ناآشنا توسط فارسی‌زبانان مورد بررسی قرار می‌گیرد. امید است که نتایج این پژوهش در کنار مطالعات دیگر در مورد زبان فارسی به توصیف بهتر و دقیق‌تر این زبان کمک کند.

---

^۱ -cognitive linguistics

۳-۱ اهمیت و ضرورت انجام پژوهش

هر پژوهشی در زمینه‌ی فارسی به شناخت دقیق‌تر این زبان منجر می‌گردد و مطالعه‌ی زبان فارسی را گسترده‌تر می‌کند. در زمینه‌ی زبانشناسی شناختی با توجه به نوین بودن این رویکرد، مطالعاتی که در مورد زبان فارسی صورت گرفته محدود بوده و هرگونه مطالعه‌ای به گسترده‌تر شدن این موضوع کمک خواهد کرد.

افعال مرکب فارسی موضوع تحقیق بسیاری از پژوهشگران بوده‌است. تحقیقات صورت گرفته در این زمینه بیشتر از لحاظ معنایی، ساختاوی و نحوی فعل مرکب را مورد بررسی قرار داده‌اند. گسترده‌ترین پژوهشی که از لحاظ شناختی، افعال مرکب را مورد مطالعه قرار داده است رساله‌ی دکتر نیلوفر فامیلی (۲۰۰۶) است که برای همکردهای افعال مرکب مدخل‌شده در واژه‌نامه جزایر معنایی ترسیم کرده‌است. پژوهش حاضر با استفاده از این جزایر معنایی، انتخاب همکرد در افعال مرکب مدخل‌نشده را از منظر شناختی مورد بررسی و مطالعه قرار می‌دهد که این امر تا کنون در پژوهش‌های موجود دیده نشده است.

پژوهش حاضر می‌تواند نمونه‌ای از مطالعات شناختی در مورد زبان فارسی باشد و افزون بر آن به پژوهش‌های آتی و معناشناسی شناختی زبان فارسی کمک کند.

مطالعه‌ی توصیفی زبان از منظر شناختی به نتایجی منجر می‌گردد که در سایر مطالعات مرتبط به زبان، نظیر آموزش زبان و نیز روانشناسی زبان کارایی خواهد داشت.

۴-۱ سوال‌های پژوهش

در این پژوهش تلاش می‌شود که با جمع‌آوری و تحلیل داده‌ها به سه طریق به سوال‌های زیر پاسخ داده‌شود:

۱. همکردهای انتخابی و بداهه گویشوران فارسی برای اشاره به پدیده‌ها و مفاهیم جدید چه هستند؟

۲. تاثیر پدیده‌های شناخته شده در دسته‌بندی پدیده‌ها و انتخاب همکرد چیست؟

۳. چه ارتباطی از لحاظ شناختی (معنایی و دستوری) میان انتخاب همکرد برای مفاهیم جدید و همکردهای افعال مرکب دیگر وجود دارد؟

۱-۵ فرضیه‌های پژوهش

در این رساله فرضیه‌ها به شرح زیر هستند:

۱. همکردهای انتخابی فارسی‌زبانان برای پدیده‌ها و مفاهیم جدید در قالب فعلی مشابه یکدیگر است.
۲. گویشوران بر اساس شناختی ذهنی برای مفاهیم جدید به صورت فعلی همکرد انتخاب می‌کنند.
۳. شناخت ذهنی گویشوران از پدیده‌های قدیمی در انتخاب همکرد برای افعال مرکب جدید موثر است.

۱-۶ اهداف پژوهش

در این رساله قصد داریم به بررسی انتخاب همکرد برای افعال مرکب فارسی بر اساس رویکردی شناختی بپردازیم. افعال جدید و نسبتاً جدیدی که میان گویشوران فارسی رایج شده‌اند ابزاری مناسب برای مطالعه‌ی شناختی‌اند. به این ترتیب با ثبت و دسته‌بندی افعال قصد بر آن است که انگاره‌های شناختی همکردهای افعال جدید فارسی را ترسیم کرده و فضای معنایی آن‌ها را از طریق کاربرد آن‌ها برای ساخت افعال مرکب جدید بیابیم. در سطوح بالاتر آموزش فارسی به غیرفارسی‌زبانان می‌توان با بهره‌گیری از این انگاره‌ها مجال برای یادگیری افعال مرکب فارسی ایجاد کرد و یا با مقایسه همکردهای پیشنهادی غیرفارسی‌زبانان به تفاوت‌ها و شباهت‌های درک آنان پی‌برد.

از سوی دیگر، می‌توان گفت در این پژوهش هدف یافتن الگوهای زایا در نظام و توصیف سازوکار از طریق چگونگی ساخت و درک افعال جدید است.

۱-۷ روش پژوهش

در پژوهش حاضر برای بررسی افعال مرکب و همکردهای انتخابی گویشوران از سه روش استفاده می‌شود. نخست جمع‌آوری افعال به‌کاررفته در یک حوزه‌ی خاص (استفاده از رایانه، اینترنت و شبکه‌های اجتماعی مجازی) از طریق مصاحبه، دوم استفاده از تصاویر که در هر یک عملی نشان داده می‌شود و از آزمودنی‌ها که در دو دسته فارسی‌زبان و فارسی‌آموز هستند خواسته می‌شود که عمل هر تصویر را بیان کنند. روش سوم استفاده از فیلم‌های کوتاه چند دقیقه‌ای است که در هر یک کاربری یک دستگاه یا ابزار تخصصی

دیده می‌شود. افعال ثبت‌شده از این سه روش فوق با توجه به جزایر معنایی تعریف شده برای همکردهای رایج مورد بررسی و تحلیل قرار می‌گیرند.

۸-۱ مفاهیم

اصول شناختی: طبق اصول شناختی اصولی که برای زبان توصیف و تبیین می‌شوند باید با اصول حاکم بر کارکرد مغز و ذهن که در سایر رشته‌های شناختی کشف شده‌است، سازگار باشد. از این نظر اصول زبان با سایر اصول شناختی مشترک است زیرا زبان نیز یکی از قوای شناختی است.

از نظر پژوهشگران شناختی ساختار نظام‌مندی که در زبان وجود دارد ساختار فکر انسان را نیز منعکس می‌کند. تجربه‌های انسان بر دو نوع‌اند؛ تجربه‌های عینی و تجربه‌های انتزاعی. تجربه‌های عینی حاصل دریافت قوای حسی هستند که انسان با توجه به درک پدیده‌های عینی و فیزیکی می‌تواند مفاهیم انتزاعی را بیان کند.

معناشناسی شناختی: طبق معناشناسی شناختی هیچ تفاوت پایه‌ای بین معناشناسی و کاربردشناسی وجود ندارد زبانشناسان شناختی معتقدند که دانش دایرةالمعارفی ساختاربندی شده است و معنای دایرةالمعارفی در بافت مشخص می‌گردد و واژگان راه‌های دسترسی به دانش دایرةالمعارفی محسوب می‌شوند.

جزیره‌های معنایی: نه تنها معناشناسی شامل دانش دایرةالمعارفی است، بلکه معنی در بافت ایجاد می‌شود. به این ترتیب معنی‌ای کاملاً واضح و از پیش تعیین‌شده برای یک واژه وجود ندارد. در واژه‌نامه برای هر واژه یک معنی «مرکزی» تعریف می‌شود اما معناشناسان شناختی وجود هر گونه تفاوت پایه‌ای بین معنی مرکزی از یک سو و معنی کاربردی، اجتماعی، یا فرهنگی از دیگر سو را انکار می‌کنند و معتقدند که این معانی با توجه به دانش دایرةالمعارفی انتخاب شده و شکل می‌گیرد.

همکرد: همکرد یا فعل سبک جز فعلی محمول مرکب است که به عقیده برخی زبانشناسان از معنی تهی شده و تنها جهت تصریف زمان و وجه فعل به کار می‌رود. این عقیده در مطالعات بعدی زبانشناسان دیگر رد شده‌است.

۹-۱ ساختار پژوهش

ساختار پژوهش حاضر به اختصار به شرح زیر است:

فصل حاضر کلیات پژوهش از جمله هدف پژوهش، روش پژوهش، سوال‌ها و فرضیه‌های پژوهش را عنوان می‌نماید. فصل دوم به پیشینه پژوهش اختصاص دارد و به گوشه‌ای از مطالعاتی اشاره می‌کند که از لحاظ معنایی و ارتباط دو جزء غیرفعلی و همکرد به موضوع فعل مرکب در فارسی پرداخته‌اند. فصل سوم این پژوهش به بنیان‌های نظری می‌پردازد و علاوه بر زبانشناسی شناختی، معناشناسی شناختی و زیبایی، همکرد در زبان فارسی را با تکیه بر پژوهش‌های صورت‌گرفته مورد بررسی قراردادده و در ادامه بخشی از مطالعات انجام‌شده در مورد فعل مرکب از منظر شناختی را نیز شامل می‌شود. فصل چهارم به تحلیل داده‌های جمع‌آوری شده اختصاص دارد. تحلیل داده‌ها در سه بخش ارائه شده‌است. در فصل آخر یعنی فصل پنجم یافته‌های حاصل از پژوهش ارائه می‌گردند. فرضیه‌های پژوهش بار دیگر در این فصل مطرح شده و با توجه به یافته‌ها ارزیابی می‌گردند. در پایان این فصل پیشنهادهایی برای مطالعات بعدی آمده است.